

виключно інформаційний та апологетичний (між іншим, тут бракує чеської збірки “Розмова про мудрість” (1983) та змістовної розвідки дослідниці Зіни Генік-Березовської “Філософський та поетичний спадок Григорія Сковороди”). Для менш обізнаного читача введено пояснення (світові письменники та філософи), що підводить книжку до позицій популярної літератури.

Монографія Д.Тетериної про Григорія Сковороду описує його життя, творчість та

зв'язки комплексно: в цьому її здобуток і головна функція, котра охоплює як наукове пізнання, так і національну свідомість. Утім, незважаючи на це, гадаю, що книжці, присвяченій постаті Г.Сковороди, було б корисно позбутися надмірного пафосу, емоцій та апологетики.

м. Брно

*Іво Поспішил,
доктор філологічних наук,
професор, голова
Чеського комітету славистів*

ВАГОМИЙ УЖИНОК ТРИДЦЯТИРІЧНОЇ ПРАЦІ

***Степан Мишанич. Фольклористичні та літературознавчі праці:
У 2 т. – Т. 1. – 558 с. – Т. 2. – 470 с. – Донецьк:
Донецький національний університет, 2003.***

У 2003 р. вийшло двотомне видання (558+470 сторінок) “Фольклористичних та літературознавчих праць” Степана Мишанича, в якому зібрано найважливіші розвідки, створені автором упродовж тридцятирічної наукової роботи. Проте воно не вичерпує усіх здійснених ним раніше праць, а також тих, що перебувають сьогодні на різних стадіях підготовки до друку.

Видання насичене науковими фактами, здобутими в архівах та у щойно опублікованих (часто зарубіжних) джерелах, які здебільшого невідомі навіть фахівцям-фольклористам. Та річ не тільки в самоцінній інформативності, а у виважених наукових оцінках, які подеколи відмінні від загальноприйнятих, – тоді автор наводить свої аргументи, з якими важко не згодитися. Тут не знайдете “прохідних” абзаців; С.Мишанич ніколи не оглядається на авторитети, не повторює чужих висновків, а пропонує свої, тим самим змушуючи читача вдумливіше ставитися до обговорюваної проблеми, звертати увагу на не помічені раніше деталі.

Наука збагатилася за останні десятиріччя новим баченням, іншим трактуванням певних фактів. Степан Мишанич, уважно простудіювавши як давні, маловідомі, так і найновіші праці вітчизняних і зарубіжних учених, щедро ділиться положеннями, висловленими в них, даючи при цьому й коментуючи своє бачення глобальних проблем.

Рецензувати це видання дуже непросто, адже воно складається з різнопроблемних, різножанрових і різночасових розвідок, кожна з яких заслуговує окремої рецензії. Правда, вміщені в томах окремі праці, які публікувалися давніше, досить широко рецензувалися, тому обмежимося лише їх загальним оглядом, дещо детальніше – наскільки дозволяє обсяг рецензії – зупинившись на нових.

Ідучи за виробленою методикою видатних учених минулих часів, Степан Мишанич спершу подає досить вичерпну характеристику праць попередників, причому супроводжує їх великим, іноді на кілька сотень позицій списком використаної літератури, що є неоціненним скарбом для фольклористів-початківців, а також досвідчених учених, які працюють над аналогічною проблематикою, – відповідає потреба гортати численну довідкову літературу – все необхідне уже скомпоноване і викладене для використання.

Якби автор узяв за принцип упорядкування хронологію публікацій, ми побачили б шлях творчого зростання науковця, його поступове заглиблення в проблематику, розширення наукових зацікавлень і гідне подиву збагачення знань. Все це читається не тільки у представлених текстах, а й у коментарях, примітках, численних “ліричних відступах” та рекомендованій літературі. Проте головна мета

Слово і Час. 2004. №5

С.В.Мишанича полягала не в демонстрації обширів своєї ерудиції, а в тому, щоб показати розвиток фольклористичної думки від її першопочатків, захованих у надрах міфологічного мислення, і до наших днів.

У першому блоці “Загальнометодологічні аспекти” зібрано п’ять різнопроблемних досліджень. Відкривається перший том статтею “Міф, міфологія, міфологізм, міфокритика, міфопоетика: історія інтерпретації і розмежування понять”, надрукованою як доповідь на V Міжнародному конгресі українців (2002 р.). Доповідь побудована на нових матеріалах, особливо у тій частині, де йдеться про детальний аналіз розвідок зарубіжних авторів навіть півстолітньої давності, а не тільки новітніх, але не перекладених слов’янськими мовами й тому важкодоступних багатьом нашим науковцям.

Після критичного огляду праць зарубіжних міфологів, які представляють різні школи, основна увага зосереджується на українських та російських дослідженнях з міфології. Найдетальніше подається аналіз праць М.Костомарова, його дослідження мови міфу – символіки, а також аналізується безпосередньо пов’язана з міфологією наукова праця О.Потебні “О некоторых символах в славянской народной поэзии”.

Заслугою С.В.Мишанича є також огляд праць М.Сумцова, які “залишаються досі на маргіналіях історії української науки” (Т.1, с. 31). Особливу увагу Степан Васильович звертає – відповідно до проблематики свого дослідження – на вивчення М.Сумцовим первісної семантики народної символіки, переважно обрядової, пов’язаної з епохою міфологічного мислення.

Важливим моментом у дослідженні Мишанича є докладне роз’яснення позицій І.Франка у трактуванні еволюції міфів та їх сьогочасних рудиментів. Чи не вперше в науковій літературі справедливо оцінено внесок М.Грушевського та К.Грушевської у простеження давніх витоків української культури.

Статті сучасних дослідників, у яких порушуються аналізовані питання, здебільшого оцінюються як поверхові, а то й антинаукові. Тут авторів зраджує безсторонній академічний тон, і він переходить до відвертої публіцистики, до гострих інвектив. Заховані серед багатосторінкових статей (не тільки цієї, а й

подальших), вони, можливо, і не прочитаються адресатами і, таким чином, не досягнуть очікуваного ефекту. Очевидно, слід було б присвятити цій темі окрему статтю в науково-популярному виданні, щоб наукова громадськість могла познайомитися з нею і взяти участь в обговоренні. “Вислухай другу сторону” – ця давня порада не втратила актуальності й сьогодні. Ми ж, в основному згоджуючись із висловленими з полемічним запалом думками С.Мишанича, позбавлені можливості вислухати аргументацію опонентів, і насамперед через обмежений тираж їхніх праць, недоступних широкому загалу.

До названого вище авторського дослідження прилягає як ілюстрація його теоретичних положень аналіз міфологізму творчості Тараса Шевченка. Ця тема, як слушно зауважує науковець, заслуговує окремого дослідження у зв’язку з міфологічними уявленнями українців, збереженими як рудименти у фольклорі (Т.2, с. 9). Деякі міфологеми, визначені Мишаничем, можуть мати й інше трактування на пізнішому етапі побуту та поетичного мислення народу. Так, генетично поняття “досвіт” належить до міфологем, які позначають критичний час доби наших предків. Саме “досвіт” визначав майбутню перевагу шкоди чи користі – до третіх півнів активно діяла усіляка нечиста сила. Пізніше умови селянського побуту перекрили міфологічне сприйняття досвіту, – потреба вставати до світу, щоб обійти худобу, наварити їсти тощо. Та й козаки, як співається у відомій пісні, збиралися “в похід з полуночі”. У всякому разі, проблема “Т.Шевченко і міфологія” така глобальна, що охопити її в одній, навіть ґрунтовній, статті неможливо. Тому вважаємо її серйозною заявкою для подальшої розробки.

Найбільший блок досліджень (в обох томах) займає різноаспектний аналіз пісенної епіки, а серед неї – жанру дум. Стаття “Феномен часопростору в українських народних думках (постановка питання)” відкриває можливості для подальшого опрацювання теми у межах пошуків еволюції тих чи інших компонентів поетики українських дум і зіставлення їх із творами близьких слов’янських епосів. Уже сама постановка питання є новаторською, не розробленою глибоко іншими дослідниками, до чого закликають окремі положення статті.

Принципи наукового видання зібрання українських народних дум, — проблеми текстології, розглядаються у статті тієї ж назви. Вона була опублікована ще 15 років тому, але з різних причин видання не було підготовлене до друку, отже, настанови, уміщені в статті, не реалізовані й досі, хоч не втратили актуальності й можуть бути використані при упорядкуванні повного зібрання.

Стаття “Українські народні думи”, надрукована в 1986 р. як передмова до видання дум, заявлена у I-ому томі цього видання, на останньому етапі підготовки перемандрувала у том II з огляду на те, що там вміщені науково-популярні праці. У ній пропущені деякі факти через тодішню цензуру, навіть автор “Записок о Южной Руси” П.Куліш не названий, але стаття подає — в кращих традиціях всього видання — можливий тоді вичерпний перелік та коментар публікації дум без ідеологічних перекосяків — від найдавніших до радянських. Чимало місця приділено питанню виникнення кобзарства і його репертуару. Отже, науковість статті не викликає сумніву, а щодо популярності, то вона не знижує наукового рівня.

Одному з підрозділів народних дум, а саме — циклові гумористичних і пародійних текстів, присвячене окреме дослідження, чого не було в історії української фольклористики, — вони згадувалися лише принагідно. С.В.Мишанич обґрунтовано довів, що цей цикл — істотна складова жанру; вона має важливе значення для розуміння його генезису, а також у зв'язку з усією фольклорною системою.

У статті “Реалізована бінарна опозиція: більшовики й кобзарі” (так само з підрозділу “Науково-популярні статті”) наведені факти знищення кобзарської касты, примус до створення уцілілими кобзарями нових дум “методом соціалістичного реалізму”. Видана в 1999 р., стаття справді була звернута до наукової громадськості, яка не мала ще тоді можливості дізнатися з інших джерел про ті болючі факти. Тому вона була особливо корисною, як і пропонується бібліографія, дотична до розглядуваного матеріалу.

Стаття “Українські народні голосіння”, вміщена в розділі “Поетика фольклорних жанрів”, мала відкривати книжку, присвячену цьому жанрові в серії “Українська народна

творчість”, і перебуває з 1988 р. у стадії верстки у видавництві “Наукова думка”. Оскільки стаття є ґрунтовним дослідженням жанру, окремі елементи якого були висвітлені в працях В.Данилова, М.Грушевського, Ф.Колесси, І.Свенцицького, О.Котляревського, А.Кримського та ін. дослідників минулого, то праця С.В.Мишанича є першою сучасною синтетичною розвідкою про художню систему голосіння у їх порівняльному зіставленні, написаною з нинішніх позицій, насичена новим матеріалом і, як завжди, супроводжувана детальним списком літератури. Серед важливих питань, які розглядаються у статті, є питання про походження жанру голосіння та його зв'язку з іншими жанрами — думами, баладами, а також у пізніших наверхстваннях — з ліричними піснями. Вийшовши з міфологічно-магічного світогляду та досягнувши високого рівня художнього втілення, голосіння відіграли величезну роль у становленні думового епосу та народної лірики. “Без спеціального дослідження не можна беззастережно стверджувати первинність образів і мотивів одних жанрів і вторинність других”, — справедливо зауважує автор статті, залишаючи питання відкритим. В останні роки появились як дослідження думового епосу, так і розгляд їх у міжетнічному діалозі, але в цю статтю посилання на новітні праці ще не потрапили.

У цьому ж розділі розглядаються художні особливості сучасних карпатських балад, але, хоч автор саме ті балади, що виникли і функціонують у Карпатах, знає найкраще, бо й сам виріс у цьому краю, його дослідження значно об'ємніше: від вияснення походження терміна “балада” до етапів побутування цього жанру у фольклорі чи не всіх народів світу.

Назва статті “Сучасне життя української народної балади в Карпатах” значно вужча за її зміст. Не обходиться тут і без критики остаточно ще не усталеного виокремлення як самостійного жанру “співанок-хронік” (О.Дей, С.Грица, Н.Шумада, — остання пропонує замість “співанки” вживати термін “пісні”, оскільки вони побутують не лише в Карпатах, а по всьому слов'янському світі)¹.

¹ Див.: Шумада Н. Сучасні слов'янські пісні — хроніки // Народна творчість та етнографія. — 1983. — № 4.

Балада як жанр, взагалі, охоплює різновекторну тематику і не має (при тому, що основні її ознаки давно визначені) для своїх маргінальних зразків чіткого окреслення у наукових дослідженнях фольклору різних народів. Це стосується, зокрема, такого циклу, як історичні балади (див. працю Б.Путілова). До ліро-епіки відносить баладний фонд Карпатського регіону автор статті “Сучасне життя української народної балади в Карпатах”. Тут окремо виділені балади хронікального характеру, тобто балади-новотвори та “напівбаладні пісні, або дифузна група пісень, що перебувають на межі власне балад та суспільно-побутових пісень” (Т.1, с. 272). Отже, ще один цикл або жанр: “напівбалади”? Ми б погодилися з таким визначенням, якби воно не було обмежене виключно суспільно-побутовими піснями. На нашу думку, значно ближче до цього циклу стоять сучасні народні романси, у колі фольклористів названі “жорстокими” з огляду на їх педалювання драматичних переживань і невміле використання баладної поетики.

Думку про особливу цінність розробки методологічних основ порівняльного вивчення уснопоетичної традиції, особливо у фольклорі близьких народів, Степан Мишанич реалізує, продовжуючи і розширюючи дослідження карпатського (і, взагалі, українського) циклу народних балад у новій роботі “Карпатський цикл народних балад у порівняльному зіставленні”. Одним з її вихідних моментів є трактування розвитку культури слов'янських племен і народів у добу слов'янської спільності. Конкретне зіставлення текстів і ретельний аналіз особливостей і подібностей у сюжетах та поетичних прийомах унаочнює теоретичні положення автора, робить їх достовірнішими. Підверстанням під загальний заголовок “Порівняльні студії” стаття виводиться на широке поле слов'янознавчих робіт, де центральне місце присвячено порівняльному вивченню епосу українського та південнослов'янських народів і підкреслюється переважаюча популярність, сила впливу на читача та високий рівень художніх якостей українських дум у зіставленні з південнослов'янською епікою.

Історія будь-якого фольклорного жанру, відзначає С.В.Мишанич, відображає теорію тісних взаємин з усім уснопоетичним надбанням, що виразно простежується в

баладних піснях, які еволюціонували у тісних взаєминах з обрядовою й історичною піснею, з родинною та суспільною лірикою, з лірницькими піснями та думами. Фактично, продовжує автор, немає жодного видання балад, де б жанр поставав у “чистому” вигляді, – такий підхід до жанрового атрибутування впливає з самої природи жанру, із деякої розмаїтості жанрових ознак балади (С. 292), робить цілком аргументований висновок автор (Т.1, с. 292).

Слід відзначити той пістет, з яким автор звертається до праць давніх дослідників, зокрема до розвідок М.Максимовича, у яких окреслився порівняльний метод, без якого фольклористика та етнографія не могли стати серйозними науками, та до О.Бодяньського, який висловив припущення про існування докозацького епосу (на підставі того, що В.Караджич здогадувався про існування героїчного епосу докосівського періоду), пізніше науково підтверджене М.Драгомановим. Ці ж питання розглядаються у статті, підготовленій як доповідь на X Міжнародний з'їзд славистів “Спільнослов'янська і національна своєрідність у художній системі українських народних балад”, де розглядається місце балади в системі жанрів національного фольклору. На підставі тісних взаємозв'язків балади з іншими поетичними жанрами автор робить висновок про її давні генетичні витоки, які сягають східнослов'янської спільності.

У статті “Спільні риси сербського епосу про Старину Новака та опришківського фольклору про Олексу Довбуша” Степан Мишанич виходить на балканський матеріал про гайдуцтво, знаходячи багато спільних рис із українським опришківським фольклором, і на конкретних фактах доводить, що за всієї самобутності фольклор український та фольклор південних слов'ян зберіг наявність генетичних історико-культурних зв'язків і типологічну схожість.

Існує досить велика література про спільні риси балканської та української епіки, але найменш дослідженими в Україні є ускоцькі епічні пісні. Їх і розглядає С.В.Мишанич у статті “Сеньські ускоки в сербському народному епосі” на широкому історичному тлі, складеному з багаторічних воєн, “що саме по собі, – як справедливо наголошує автор, – було сприятливою умовою для відродження й культивування героїчного епосу” (Т.1, с. 414.). В таких умовах

створювався і функціонував героїчний епос про ускоків, детально простудійований у статті, причому важливо відзначити той факт, що автор вказує на подібність між ускоцькими піснями й героїчним українським епосом XVI–XVIII століть — народними думами та історичними піснями.

Майже 4 авторських аркуші у другому томі займає монографія “Народні месники України у фольклорі”. Хоч у бібліографічній довідці автор ніде не називає своє дослідження монографією (“робота”, “розділ міжнародної узагальнюючої праці”, “книги”, “праця”), але ми маємо солідну частину саме монографії, в якій дається розлогий історико-етнографічний опис походження назв і самого явища опришківства та гайдамацтва, названі й охарактеризовані ватажки цих рухів. Менше уваги приділено аналізу жанрових особливостей текстів, де ці явища відбиті. Складається враження, що, не зважаючи на значний обсяг, у двотомник потрапила лише частина більшого дослідження, яке з різних причин публікувалося в різні роки під різними назвами.

Своїми роботами С.В.Мишанич актуалізував ще один напрям досліджень, а саме — локально-монографічний, серйозно обґрунтувавши його значення для науки й нагадавши про те, як широко застосовувався він у 20-х роках минулого століття; особливо була підкреслена роль роботи Етнографічної комісії ВУАН, а в повоєнний період, точніше в 70-ті роки, названі кращі праці цього напрямку: З.Можейко, В.Юзвенко та М.Яценка, Н.Савушкіної та А.Мартинової.

Свій внесок у цей напрям досліджень Степан Мишанич зробив, опублікувавши статтю “Талановиті творці й носії фольклору”. У ній узагальнена велика пошукова наукова робота. Автор не вказав, скільки разів він їздив у Погребище з магнітофоном за плечима, але те, що він записав 1400 пісень від Насті Присяжнюк, познайомився з усім її талановитим, з трагічною долею, родом; що він знає її односельців, зрештою, те, що він підготував і видав збірник “Пісні Поділля: записи Насті Присяжнюк в селі Погребище”, що ці записи лягли в основу кандидатської дисертації “Пісенна культура сучасного села”; була опублікована монографія “Пісенна культура радянського села” (заміна “сучасна” на “радянська” — наслідок втручання редактора, який під тиском “вказівок” згори мусив внести цю заміну) — все це говорить само

за себе. Шкода тільки, що бібліографічні дані про цю статтю, як і статті з розділу “З історії української фольклористики”, випали з переліку. Цей розділ разом зі статтею “Народнопоетична стихія творчості Василя Стуса” — окраса двотомника: вони заштриховують “білі плями”, якими рясніє історія української фольклористики, вводячи славетні імена в коло фольклористичних досліджень і розгортаючи широке тло, на якому дається детальна характеристика діяльності їх та їхніх сподвижників. А це: “Фольклористичний доробок Софії Тобілевич” (треба ще зазначити, що С.В.Мишанич упорядкував том її фольклорних записів, опублікований у 1982 р.), монографія “Павло Чубинський”, яка кілька разів перевидавалася і розійшлася в Україні та багатьох державах Європи, Азії, Америки, Австралії і навіть Африки. Дослідник не лише скрупульозно відтворює біографію П.Чубинського, але не замовчує й окремі помилкові позиції вченого.

С.В.Мишанич вперше звернувся до аналізу фольклористичної спадщини М.Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства. Автор відзначає, що М.Драгоманов увійшов у науку в той час, коли на зміну романтикам прийшла генерація вчених, орієнтованих на досягнення світової науки про фольклор. На вищий щабель він підніс порівняльний метод у фольклористиці, глибоко відчуючи специфіку фольклорного матеріалу як джерела історичних поглядів народу. Степан Васильович згадує і деякі не беззаперечні аргументи М.Драгоманова, водночас підкреслюючи, що вчений спрямовував увагу, насамперед, на ті підрозділи, які могли дати матеріал як історик, громадсько-політичному діячеві. Видання “Исторические песни малорусского народа” В.Антоновича й М.Драгоманова було найповнішим зводом української історичної пісенності не лише для свого часу, таким воно залишається й сьогодні. Детальний аналіз принципово важливих моментів видання — заслуга С.В.Мишанича, який познайомив читача з важливою, але малодоступною літературою. Після досконалого розкриття праць М.Драгоманова робиться переконливий висновок про те, що висока оцінка художнього та морально-виховного потенціалу українського фольклору проходить через весь фольклористичний доробок М.Драгоманова.

Пишучи цю рецензію, щоразу доводиться починати абзаци словом “уперше”, бо й справді у рецензованих томах представлені

роботи нової тематики, не апробованої ще іншими авторами, або принаймні подані на суд наукової громадськості нові погляди на відомі теми. До таких належить і праця “Народнопоетична стихія у творчості Василя Стуса”.

С.В.Мишанич уперше в нашій науці розглянув творчість В.Стуса у зв'язках і на основі народнопоетичної творчості.

Автор прагне відобразити особливості творчого мислення В.Стуса впродовж його короткого, але такого насиченого думками й емоціями поетичного шляху. Народна пісня проймає лірику В.Стуса не лише на рівні тем, образів, поетичних прийомів, — поет вдається до створення власних поезій у стилі народних пісень; у статті детально проаналізована поетична творчість В.Стуса та її зв'язки з фольклором і прокоментовані усі міркування поета, висловлені в листах до сина і дружини. Завершують статтю вагомі, виражені, стисло сформульовані висновки. Отже, маємо працю, яка збагачує сучасну фольклористику і літературознавство.

Чимало часу і творчих зусиль віддав Степан Мишанич глибокому вивченню фольклорної прози. Як завжди, беручись до студій одного з жанрів, автор широко охоплює вивчення, а далі й виклад усього дотичного матеріалу — від історії й оцінки досліджень попередніх авторів до скрупульозної розробки своєї теми. Так сталося й тоді, коли автор узявся досліджувати один з найменше вивчених жанрів фольклорної прози — народні оповідання. Обмежимося тим, що приєднаємося до оцінки цієї роботи його колегою Григорієм Дем'яном: “Такого глибокого, багатопроblemного і висококваліфікованого аналізу цього жанру української фольклорної прози ще не було”. Тієї ж думки були й російські вчені — члени спеціалізованої ради — надавши у 1989 році С.Мишаничу звання доктора філологічних наук саме за роботу “Усні народні оповідання: питання поетики”. Автор рецензії поділяє подану вище оцінку. Основні положення цієї праці викладені у статтях: “Біля джерел народної прози” та “Українська неказкова проза”, головна думка яких зводиться до того, що усні оповідання слід вважати продуктивним, тематично й стилістично багатим жанром народної творчості, який замикає ряд фольклорної прози (Т.1, с. 351). До цих

статей безпосередньо прилягають і положення статті “Від факту до художнього узагальнення (майстерність оповідача)”. Особливої актуальності сьогодні набувають міркування автора про роль оповідача, про значення його артистизму при живому спілкуванні з аудиторією. Проблема оповідач—аудиторія сьогодні широко обговорюється у статтях та доповідях на наукових конференціях.

Не можна не згадати статті Григорія Дем'яна “Фундатор сучасної української фольклористики на Донеччині (Слово про автора)”, яка, на мою думку, мала б або відкривати двотомник, або завершувати його, оскільки у ній подаються і широко коментуються відомості з біографії автора двотомника: розповідь про навчання в Ужгородському університеті й перші 12 років культурологічної праці, про науково-дослідницьку діяльність в ІМФЕ АН УРСР та роботу в Донецькому університеті, а також називаються ті публікації, про які не йдеться у двотомнику. Панегіричний тон статті, а також називання Степана Мишанича “ювіляром” підтверджує думку, що двотомне видання готувалося як підсумкове — подібні праці мали б писатися великим колективом авторів, редакторів, допоміжних працівників. Степан Васильович узяв цю колосальну роботу на себе, тож не дивно, що не обійшлося без дрібних огріхів при упорядкуванні, що їх мали виявити й виправити помічники, яких він не мав. Робота була підписана до друку в кінці 2002-го, а на початку 2003-го уже вийшла в світ, а значить, її підготовка робилася у пришвидшеному темпі, вимагаючи колосального напруження сил. Рецензентам вона потрапила уже у зверстаному вигляді, тому деякі побажання, які стосувалися, в основному, упорядкування та виносок, залишилися нереалізованими.

Закінчуючи, ще раз підкреслюю, що багато важливих проблем, порушених у статтях двотомника, винесено на обговорення читачів уперше. Вони — корисні і для фольклористів, і для літературознавців, і для усіх гуманітаріїв, а особливо — для студентів, які не мали добротної літератури, написаної з сучасних позицій.

Професор С.В.Мишанич перебуває зараз на вершині творчого потенціалу, працює з таким завзяттям, що ми можемо очікувати від нього нових наукових звершень.

Наталія Шумада